

Magyarországi értéktérkép: normakövetés, egyéni teljesítmény, szolidaritás és öngondoskodás elfogadottsága a magyar társadalomban

Keller Tamás

keller@tarki.hu

ÖSSZEGZÉS: A tanulmányban a normakövetéssel, az egyéni teljesítménnyel, a szolidaritással és az öngondoskodással kapcsolatos értékek elterjedtségét vizsgáljuk a magyar társadalomban. Elemzésünk során a négy vizsgált érték strukturálódásából adódó mintázatokat vizsgáltuk, valamint elemeztük ezeknek az értéktípusoknak nevezett értékegyüttállásoknak a társadalmi csoportokon belüli elterjedtségét. Vizsgálatunk során az értékek mérésének és az értéktípusok kialakításának módszertani problémáit is érintjük.

KULCSSZAVAK: értéktípusok, normakövetés, egyéni teljesítmény, szolidaritás, öngondoskodás

Bevezetés

Az utóbbi időben a Tárki Gazdasági kultúra kutatási programja kapcsán a napi sajtóban is megjelent az az előbb külföldi (Inglehart 1997: 336), majd hazai szakértők körében már régóta ismert tény, hogy a magyarok általában zárt gondolkodásúak, vagyis passzívak a közügyekben, kevésbé öngondoskodóak, s nem igazán vállalják az egyéni felelősséget. Ennek a kutatásnak a kapcsán egy korábbi munkánkban (Keller 2009a) magunk is ráirányítottuk a figyelmet arra, hogy Magyarország – attól a nyugati kultúrától eltérően, amelyhez történelme és földrajzi pozíciója alapján egyébként tartozik – a zárt gondolkodás jegyeit mutatja. Ezek megfigyelhetőek abban, hogy kevésbé tartjuk fontosnak a civil és politikai szabadságjogokat, kisebb mértékű a mindennapi aktív politikai szerepvállalásunk, kevésbé toleráljuk a másságot, érték-szerkezetünkben kisebb szerepet játszanak az önmegvalósítási értékek, és végül kevésbé bízunk másokban. A magyarországi zárt gondolkodás értelmezése kapcsán Tóth (2009) a bizalmatlanságra, normazavarokra és paternalizmusra hívja fel a figyelmet. A nemzetközi összehasonlító elemzések eredményei kétségtelenül lehangolóak és csüggesztőek. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezen kutatások során az elemzési egységei országok voltak, és mint ahogy éppen annak az Inglehart-féle elemzési keretnek – amelynek alapján az említett következtetés is tehető – a kritikája során Haller (2002) megjegyzi, az összefüggések nem feltétlenül igazak egyéni szinten.

Ebben a tanulmányban azzal foglalkozunk, hogy egy bizonyos érték-konstelláció (normakövetés, egyéni teljesítmény, szolidaritás, öngondoskodás) mennyire elterjedt a magyar társadalomban. Ez az értékegyüttesség egyébként – ha nem is egy az egyben, de közvetetten mindenképpen – kapcsolatba hozható az Inglehart-féle (Inglehart és Baker 2000: 24) nyitott gondolkodással. Tanulmányunkban amellet fogunk érvelni, hogy az említett érték-konstelláció rendelkezik – ha nem is igazán széles – társadalmi támogatottsággal. A nemzetközi összehasonlításokból származó adatok mellé tehát mindenképpen fontos adalékkal szolgál ez a részletesebb mikroelemzés, akkor is, ha az elemzett kérdések csak áttételesen kapcsolódnak. Elemzésünk tehát kifejezetten Magyarországra fókuszál, ezért szükséges összefoglalni a magyar értékrendet elemző eddigi legfontosabb értékvizsgálatok eredményeit.

A magyar empirikus értékszociológia kezdete az 1970-es évek végére és a 80-as évek elejére nyúlik vissza. A Hankiss Elemér nevével fémjelvezhető értékszociológiai műhely a Rokeach-teszt adaptációja és elemzése segítségével vizsgálta a magyar értékrendet. Az 1980-as évek elejének legfőbb eredménye, hogy Magyarországon a szekularizációval és individualizációval kapcsolatos értékek széles társadalmi támogatottsága mellett a posztmodern értékek alig jelennek meg. A szerzők az amerikai társadalomhoz képesti eltérések alapján a magyar értékrend és az ezzel összefüggő társadalmi berendezkedés kényszerpályán való mozgását állapítják meg (Hankiss, Manchin, Füstös és Szokolczai 1982). Közel egy évtizeddel később Róbert Péter az 1993-as Magyar Háztartás Panel vizsgálatból sajnálatos módon még mindig a posztmaterialis értékek materiális értékektől való elmaradását regisztrálja Inglehart értéktesztjének felhasználásával (Róbert 1996: 63). Ebben a tekintetben a legfrissebb vizsgálatok (Keller 2009a) sem hoznak újdonságot.

Mivel az ingleharti (1997) értelemben használt posztmodern értékek egyfajta nyitott gondolkodást jelentenek, amely jelentkezik a mások iránti bizalom, a tolerancia, a kockázatvállalás értékeinek támogatásában, nem meglepő, hogy Magyarországon egyfajta zártság és befelé fordulás a jellemzőbb. Füstös és Szokolczai (1999) kutatásai igazolják, hogy Magyarországon a közvélemény 1978 és 1998 között változatlanul a béke és biztonság értékeit tartotta a legfontosabbnak. Úgy tűnik egyébként, hogy legalábbis a célértékek fontossági sorrendjében a generációk között nincs jelentős különbség (Ágoston et al. 2009). Hofstede kulturális értékei alapján egy 2006-os kutatás a magyarokra nemzetközi viszonylatban is jellemző bizonytalanságkerülés és rövid távú gondolkodás jellemzőit állapítja meg (Neuman és Bódi et al. 2008). Magyarország a nemzetközi mezőnyben (a Schwartz- [2005] értékteszt alapján) is listavezető a *biztonság*, és sereghajtó a *kihívások* értékelésében (Szabados 2002). A vállalkozó szemlélet/szellem, kockázatvállalás ugyan megtalálható a társadalom speciális csoportjaiban (Varga 1974, 2003), társadalmi szinten azonban nincs általános támogatottságuk ezeknek az értékeknek.

Végül a magyar értékrendszer több szakértő egybehangzó véleménye alapján megállapítható következő jellegzetessége, hogy a bizonyos szempontból tradicionális értékrendszere csak *elvi* szinten találkozik a szabályok és társadalmi normák betartásának gyakorlatával. Bár Magyarország a nemzetközi mezőnyben

az élen jár akkor, ha a szabályok általános értelmű betartásáról van szó (Szabados 2002), illetve a gazdasági erkölcsösséget szabályozó normák tekintetében is megállapítható a magyarok kifejezett morális érzékenysége (Bóhm 2008), ez az általános értelemben vett szabálykövetés ugyanakkor az ellenkezőjére fordul át, ha ellentétes az önérdekkel (Keller 2009b).

Az értékek kapcsán mindenképpen említeni érdemes azt a lehetséges (ebben a tanulmányban nem követett) kutatási irányt, amely szerint az értékek a gazdasági fejlődés motorjai vagy gátjai is lehetnek. Az elmúlt időben egyre nagyobb jelentőséggel bír az empirikus társadalomkutatásban is az a kutatási irány, amely a Marx-féle alap-felépítmény modellt megfordítva kulturális és értékrendszerbeli okokat keres a gazdasági fejlődés hátterében. A téma egyik első empirikus úttörője (Banfield 1958) szerint olyan erkölcsi és gyakorlati szabályok, amelyek korábban előnyösnek bizonyultak egy közösség életében, később kulturális hátrányt okozhatnak, megakadályozva a gazdasági felemelkedést. A szerző szerint ugyanis a szegénység és elmaradottság oka abban van, hogy bizonyos közösségek vagy társadalmak nem tudják kialakítani a szervezett együttműködés és együttélés szabályait. Banfield egyúttal tévesnek tartja azt a magyarázatot, hogy a társadalmi szervezethez a közösség anyagi gyarapodásának hatására alakul ki. A témában jóval később publikált – ökonometriailag is nagyon következetes – tanulmány Tabellini (2005) nevéhez fűződik. A szerző érvelése szerint egy ország kultúrája (bizalom, mások tisztelete, önállóság) pozitívan befolyásolja az ország gazdasági fejlettségét, az endogenitási probléma miatt azonban instrumentális változók bevezetése szükséges, amelyek ebben az esetben két-háromszáz évvel korábbi iskolázottsági, valamint a politikai intézményekre vonatkozó adatok voltak. Az ilyen módon exogénné tett kultúra jól magyarázza a gazdasági növekedést. Az eredmények ebből a szempontból megerősítik Phelps (2006) állítását, miszerint bizonyos értékek meggátolhatják a magasabb teljesítményt, mások pedig ösztönözhetnek rá. Felfogása szerint az emberi értékek közvetlenül – és a társadalmi intézményrendszer működésén keresztül is – befolyásolják a munkaerő-piaci folyamatokat, ami pedig meghatározza a termelékenységet.

Az alapfogalmak definiálása

Értékvizsgálatunk során¹ a normakövetés, egyéni teljesítmény, szolidaritás és öngondoskodás értékeinek elfogadottságát mértük a magyar társadalomban.² Az aktuálisan vizsgált értéket a kutatás olyan adottságaként kell kezelni, amely nem tartozott bele saját kutatói döntési körünkbe. A négy kiválasztott érték típusa a kutatás megrendelőjének választása volt, a bevezetőben részletezett szempontok

¹ A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség megrendelésére a TÁRKI a 2008. januári és februári omnibuszfelmérés keretében vizsgálatot végzett arról, hogy négy kiválasztott értékegyüttes (normakövetés, egyéni teljesítmény, szolidaritás és öngondoskodás) mennyire elterjedt a magyar társadalomban, és milyen társadalmi csoportokra jellemző az egyik vagy másik érték dominanciája. A januári minta nagysága 1029, a februárié pedig 1031 fő volt. A statisztikai elemzés az összevont – 2060 megkérdezett tartalmazó – adatállományon történt. A kvantitatív elemzési technika mellett a kutatás során kvalitatív technikát is alkalmaztunk: a fókuszcsoporthoz vizsgálat módszerét. Budapesten vállalkozókat és inaktívakat, míg Debrecenben alkalmazottakat és fiatal diplomásokat kérdeztünk meg. A fókuszcsoporthoz beszélgetések anyagának feldolgozásában köszönet illeti Páthy-Dencső Blankát.

² A kutatás során felhasznált kérdések a tanulmány végén, a mellékletben találhatók.

alapján – főként a zárt/nyitott gondolkodással összefüggésben – azonban a négy érték kitüntetett jelentőséggel bír, s ezzel némiképp – a kutatás eredeti szándékán túl – a tudományos érdeklődés számára is lényeges.

Az értékvizsgálat módszertanát azonban már lehetőségünk volt saját megfontolásaink szerint alakítani. A társadalomtudományokban az 1970-es évek óta, miután az empirikus értékkutatások megkezdődtek, rengeteg értékeffektív született. Ezek megfogalmazása különböző ugyan, az azonban közös bennük, hogy az értékeket olyan irányelvekként definiálják, amelyek bizonyos cselekvések esetében vezérelveként működnek (Rohan 2000: 257). Az értékek egyrészt szubjektív ítéletek egy jövőbeli állapotról, másrészt objektív ítéletek a jelen helyzetről. Vagyis egyaránt érték az, amivel nem rendelkezünk, pedig szeretnénk; illetve az, amit valami miatt önmagáért fontosnak tartunk (vö.: Rokeach 1973). Mivel maguk az értékek közvetlenül nehezen mérhetők, három különböző típusú kérdéssel próbáltunk közelebb jutni vizsgálatunk tárgyához. Tudjuk ugyanis, hogy az általános értékek csak részben magyarázzák meg azt, hogy az emberek bizonyos szituációkról miként vélekednek (Rokeach 1969), illetve az értékek és a cselekvés között is bizonyos diszkrépancia húzódik (Bardi et al. 2003). Kutatásunk során ezért előbb egy sztenderd értékeszt (Schwartz 1992, 2005) segítségével dolgoztunk, majd a megkérdezettek véleményének vizsgálatára került sor az adott területen, végül pedig hipotetikus szituációk segítségével vizsgáltuk meg, hogy az értékek miként jelentkeznek a cselekvés szintjén.

Az általános értékeket a Schwartz-értékesztéssel mértük. A Schwartz-teszt (Schwartz 2001) az emberi értékek mérésére kifejlesztett kérdéssor. Maguk a kérdések különféle emberekről szóló jellemzések. A válaszadó egy hatfokozatú skála segítségével határozhatja meg, hogy a kérdésben jellemzett ember mennyire hasonlít őrá. A Schwartz-teszt az általános értékek terét 10 alapértékkel fedi le, amelyek két egymásra merőleges tengely mentén négy csoportba – magasabb rendű értékek csoportjába – rendezhetők el. Az első tengely a változásra való nyitottság és a konzerválás értékeit állítja szembe egymással. A változásra való nyitottság magasabb rendű értékét az önállóság és stimuláció (ösztönzés) értékeinek csoportja alkotja, míg a konzerválás magasabb rendű értékét a biztonság, tradíció és konformitás értékei jellemzik (Schwartz 2005: 3). A második az önmegvalósítástól az én-átalakulásig tartó tengely, amelynek önmegvalósításhoz közelebbi végén a teljesítmény és hatalom értékei találhatók, míg az én-átalakuláshoz az univerzalitás és jóindulat értékei „tartoznak” (Schwartz 2005: 3). A hedonizmus értéke bizonyos szempontból a két tengely között helyezkedik el. A teszt előnye, hogy segítségével az értékek egymáshoz képesti elrendeződése is vizsgálható. Az elemzésben a normakövetés általános értékét a konformitás és tradíció értékeivel, az egyéni teljesítmény általános értékét a teljesítmény és hatalom alapértékeivel, a szolidaritás általános értékét a jóindulat és univerzalitás alapértékeivel, míg az öngondoskodást az önállóság alapértékével definiáltuk.³

³ A Schwartz-értékesztet eredetileg önkitalós kérdőívvel vettük fel. Mivel a kutatás során az adatokat személyes megkeresés során rögzítettük, a kutatásban használt kérdés megfogalmazása némileg eltért a sztenderdizált kérdéstől.

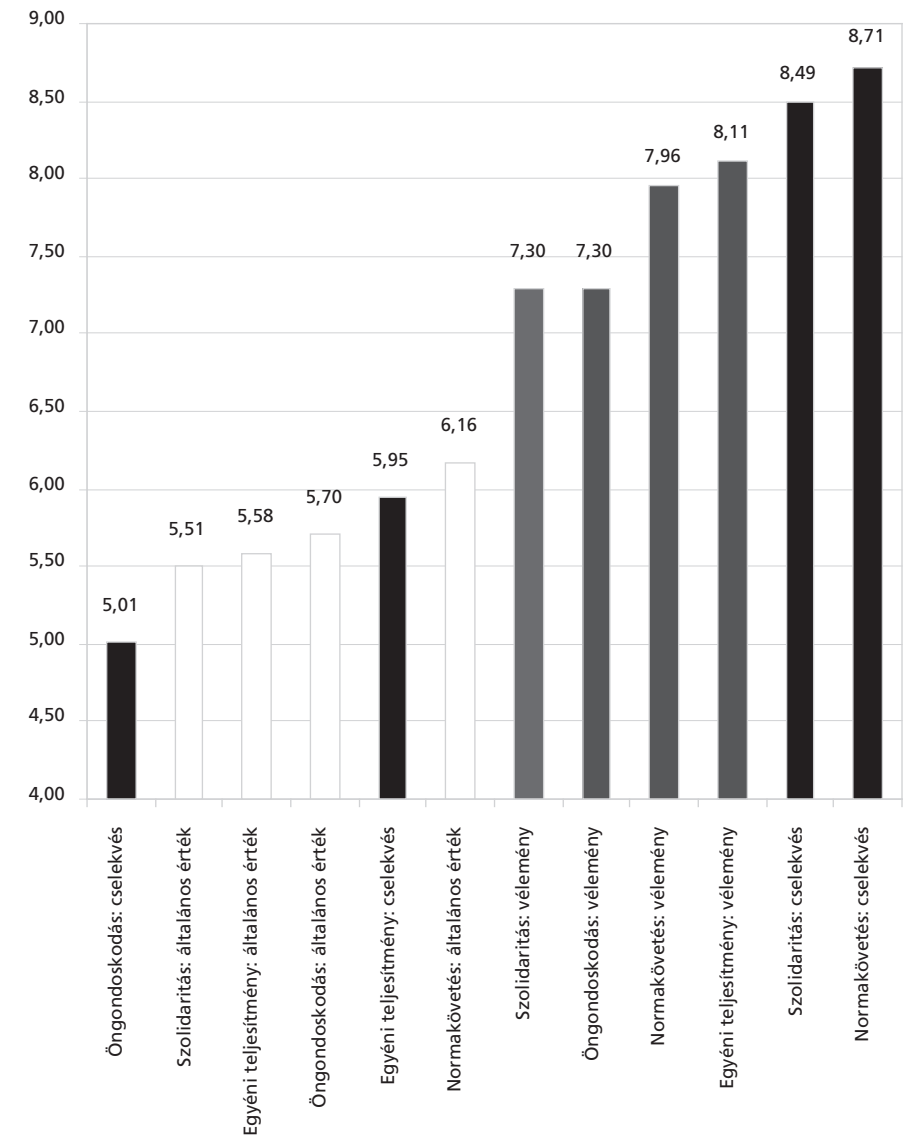
Az általános értékek mellett azonban az emberi értékek más aspektusaira is kíváncsiak voltunk. A 'vélemény' kifejezést az értékszociológiában használatos 'attitűd' értelemben használjuk. Rokeach az emberi cselekvés megértésében megkülönbözteti egymástól az érték és attitűd fogalmát (Rokeach 1973). Az attitűd különféle tartós vélekedések összessége egy bizonyos tárgy vonatkozásában (Rokeach 1969: 550). Ezzel szemben az értékek olyan tartós vélekedések, amelyek egyénileg vagy társadalmilag kívánatosnak tartott konkrét viselkedésmódokra, illetve végállapotokra vonatkoznak (Rokeach 1969: 550). Az értékek és az attitűdök, mint ahogyan azt Rokeach néhány sorral később megjegyzi, három lényeges ponton különböznek egymástól. Egyrészt az attitűdök konkrét tárgyakra vonatkoznak, míg az értékek túlmutatnak a konkrét tárgyra való vonatkozáson. Másrészt az értékek az attitűdökkel szemben olyan mértékek, amelyek nemcsak az attitűdöket irányítják, hanem a cselekvéseket is. Harmadrészt az értékek elsősorban preferenciák, amelyek meghatározott viselkedési módokra és végállapotokra vonatkoznak (Rokeach 1969: 550–1)⁴.

Egy másik kérdés, hogy az értékek és a tényleges cselekvés között milyen a kapcsolat. Bizonyos szempontból az, hogy ki milyen irányelvek szerint vezeti az életét, a legkonkrétabban a ténylegesen megtörtént cselekvések oldaláról érthető meg. A problémát ebből a szempontból az okozza, ha egy cselekvés mögött több – egymással adott esetben ellentétes – érték húzódik meg (Bardi et al. 2003: 1209). Az irodalomból egyébként látható, hogy a Schwartz-féle értékterületek és a hozzájuk tartozó cselekvési területek közötti korreláció 0,3 és 0,7 közötti (Bardi et al. 2003: 1212). Mivel közvetlenül a cselekvést nem lehetett mérni, ezért a cselekvés helyett a *cselekvési szándékot* vizsgáltuk (hasonlóan a korábbi kutatásokhoz). Ezek lényegében olyan hipotetikus szituációk, amelyekben a válaszolónak két alternatíva közül kellett eldöntenie azt, hogy az esetek többségében ő miként cselekedne.

Tanulmányunkban értékterületeknek nevezzük a négy vizsgált területet: normakövetés, egyéni teljesítmény, szolidaritás és öngondoskodás. Mivel mind a négy értékterületet három különböző típusú kérdéssel mértük, összesen 12 darab indexet készítettünk, amelyek értelmezési tartománya egységesen 1–10-ig terjedt.⁵ Az 1. ábrán az értékindexek átlagait mutatjuk be. Az értékek területeiről elmondható, hogy a *normakövetés* és *szolidaritás* értékterületekkel az emberek a cselekvés szintjén azonosulnak a leginkább. Az *egyéni teljesítmény* és az *öngondoskodás* értékeit ugyan-

akkor a vélemények szintjén támogatják inkább. Megállapítható továbbá, hogy a cselekvési szándékot mutató öngondoskodás indexértéke a legalacsonyabb, és a legmagasabb a cselekvési szándékot mérő normakövetés, tehát a cselekvési szándék szintjén vannak a legnagyobb különbségek értékterületenként. A véleményindexek és az általános értékeket mérő indexek jobbra egy csoportot alkotnak.

1. ábra: Az értékindexek átlagai

A *normakövető* viselkedés nagyon magas támogatottságánál érdemes megjegyezni, hogy a kérdőív lekérdezése tipikusan olyan szituáció, amikor a kérde-

4 Az értékek definíció szerint viselkedésmódokra, illetve végállapotra vonatkoznak, ezért logikus, hogy Rokeach tovább bontja az értékek elméleti kategóriáit instrumentális – viselkedésmódokat meghatározó – és terminális – a világ végső állapotára vonatkozó – értékekre. A sok ezer, konkrét tárgyra vonatkozó attitűd visszavezethető jóval kevesebb számú instrumentális értékre, az instrumentális értékek pedig még kevesebb számú terminális értékre (Rokeach 1969: 552).

5 Az indexek kialakítása során először megvizsgáltuk azt, hogy a kérdőívben szereplő kérdések miképpen függenek össze egymással. Mindez elengedhetetlen volt annak érdekében, hogy a későbbiekben pontosan tudjuk kialakítani az indexeket. Azt a szabályt alkalmaztuk, hogy minden egyes értékterület vizsgálására feltett kérdésnek különbözőnek kell minden más értékterületétől. A kérdések közötti összefüggést korrelációelemzéssel és többdimenziós skálázással végeztük el. A két módszer között abban van különbség, ahogyan a változók közötti távolságot definiálják. Teszteltük az indexképzéshez felhasznált változók megbízhatóságát is, amit a Cronbach-féle alfa-val mértünk. Ez egy olyan arányszám, amelynek értéke 0 és 1 között van, és minél nagyobb, annál megbízhatóbb az index. Egyik index esetében sem kaptunk 0,7-nél kisebb együtthatót. Schwartz ajánlása szerint – mivel a válaszok erősen függenek attól, hogy a megkérdezett mennyire szigorúan használja a véleménye kifejezésére rendelkezésre álló skálát – kizárólag az általános értékeket mérő indexeket viszonyítottuk a megkérdezett összes (általános érték kérdésre adott) válaszához. Lényegében tehát az adattábla sorai szerinti átlagolást végeztük el.

zett meg akar felelni a kérdező elvárásainak. Okkal feltételezhető tehát, hogy a tényleges normakövető viselkedés a valóságban alacsonyabb. A fókuszcsoportos beszélgetés során a normakövetés vizsgálatokor egy olyan szituációt vázoltunk a résztvevőknek, amikor valakinek választania kellett, hogy fizetését zsebbe kapja, vagy adózik utána. Az adózás nélküli változat esetében magasabb fizetésről volt szó. A fókuszcsoporton részt vevők 80%-a szerint a hozzájuk hasonló emberek fizetésük egy részét „zsebbe” kapják, adózás nélkül. További információ a fókuszcsoportos beszélgetések alapján, hogy az *egyéni teljesítményt* és *öngondoskodást* a válaszadók a társadalmi körülményekre adott egyéni reakcióknak tartották. Az egyéni teljesítmény ezért az áldozatvállalással és befektetéssel, míg az öngondoskodás egyfajta saját ügyeskedéssel lett egyenértékű. A jogilag nem tiszta munkavégzést így egyfajta öngondoskodásnak tartotta a fókuszcsoportban részt vevők többsége.

Értékek és társadalmi jellemzők

Ebben az elemzési részben azt vizsgáltuk, hogy társadalmi csoportok szerint vannak-e különbségek az értékekben. Hat jellemző szerint csoportosítottuk válaszadóinkat: nem, életkor, településtípus, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás és jövedelem⁶.

A két nem között viszonylag kicsi különbségek figyelhetők meg, bár maguk a különbségek statisztikai értelemben szignifikánsak. A *normakövetés* területén a nők minden szinten valamivel normakövetőbbek, mint a férfiak. A *szolidaritás* esetében szintén mind a három szinten szignifikánsan szolidárisabbak a nők a férfiaknál. Az *egyéni teljesítmény* szempontjából csak az általános értékek és vélemények esetében vannak különbségek a két nem között: a férfiak magasabbra értékelik a teljesítményt, mint a nők. Az *öngondoskodás* esetében csak az általános értékek területen mutathatók ki szignifikáns különbségek: a férfiakra inkább jellemző az öngondoskodás, mint a nőkre.

Életkor szerint négy csoportot alakítottunk ki: 18–25 évesek, 26–40 évesek, 41–55 évesek és 56 év feletti. A *normakövetés* területén egyértelműen kimutatható, hogy az életkor emelkedésével együtt növekszik a normakövetésre való hajlam. Statisztikai értelemben minden egyes életkori kategória között szignifikáns különbségek mutathatók ki. Az *egyéni teljesítmény* esetében az általános értékek és a cselekvés szintjén az életkor növekedésével csökken az egyéni teljesítmény fontossága. Az általános értékek esetében minden egyes életkori csoport szignifikánsan különbözik az összes többitől. A vélemények esetében statisztikai értelemben nem beszélhetünk különbségekről. A cselekvési szándék területén az 56 év feletti, illetve a 41 és 55 év közöttiek minden más életkori kategóriától különböznek, a két fiatalabb életkori kategória azonban statisztikai szempontból homogénnek tekinthető. A *szolidaritás* értéke esetében egyik elemzési szinten

(általános értékek, vélemények, cselekvés) sem mutathatók ki különbségek az életkor alapján. Az *öngondoskodás* területén az általános értékek esetében minden más csoporttól különböznek az 56 év feletti, mivel rájuk jellemző legkevésbé az öngondoskodás. A vélemények tekintetében azonban már az 56 év feletti és a 26–40 év közöttiek tekinthetők a legkevésbé öngondoskodónak. Ez a két csoport markánsan különbözik a többi életkori csoporttól. A cselekvési szándék szintjén – és ezt a regresszióelemzés eredményei is megerősítették – nem pusztán lineáris az összefüggés, hanem egy enyhe, negatív előjelű, négyzetes komponenssel is számolnunk kell. Az életkor emelkedésével tehát egy ideig nő, majd pedig csökkenni kezd az öngondoskodás.

A település típusa szerint három csoportba soroltuk az embereket: községben élők, városokban élők, Budapesten élők. *Normakövetés* területén a vélemények és a cselekvési szándék szintjén a Budapesten élők markánsan különböznek a vidéken élőkötől. A budapesti lakosok ugyanis kevésbé normakövetők, mint a községben vagy városokban élők. Az általános értékek szintjén nem rajzolódott ki a többitől elkülönülő, homogén csoport. Az *egyéni teljesítmény* fontossága kapcsán az általános értékek és a cselekvési szándék szintjén a budapestiek különböznek a többi csoporttól, a fővárosban élők ugyanis inkább fontosnak tartják az egyéni teljesítményt. A vélemények szintjén a városban élők különböznek markánsan a budapestiektől és a községben élőkötől, mivel ők tartják legfontosabbnak az egyéni teljesítményt. A *szolidaritás* területén az általános értékek esetében a Budapesten élők különböznek jelentősen a vidékiektől, ők ugyanis kevésbé szolidárisak a másik két csoporthoz képest. Cselekvési szándék szintjén minden egyes települési kategória különbözik egymástól, a település méretének növekedésével csökken a szolidaritás mértéke. A vélemények szintjén azonban nem lehetett kimutatni különbségeket. Az *öngondoskodás* esetében az általános értékek szintjén a községben élők kevésbé öngondoskodóak, ha őket a másik két települési kategóriához viszonyítjuk. A vélemények tekintetében a leginkább a városban élők öngondoskodóak, míg a cselekvési szándék szintjén a budapesti lakosok gondoskodnak leginkább önmagukról.

Iskolai végzettség szerint négy kategóriát használtunk: legfeljebb 8 általánost végzetek, szakmunkás végzettségűek, érettségizettek, felsőfokú végzettségűek. *Normakövetés* területén csak az általános értékek tekintetében vannak különbségek az egyes csoportok között, a vélemények és a cselekvési szándék szintjén nincsenek. Az általános értékek esetében elmondható, hogy az alacsony végzettségűek a leginkább normakövetők. *Egyéni teljesítmény* esetében az *általános értékek* szintjén nincsenek egymástól jól elkülöníthető csoportok. A vélemények szintjén az érettségi a határ: a 8 általánost és a szakmunkásképzőt végzetek alkotnak egy csoportot, és markánsan elkülönülnek az érettségizettektől és a felsőfokú végzettséggel rendelkezőktől. E két utóbbi csoport egymástól is különbözik. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők támogatják véleményükkel leginkább az egyéni teljesítményt. A cselekvési szándék szintjén mind a négy iskolai végzettségi kategória különbözik egymástól. Az iskolai végzettség növekedésével növekszik az egyéni

6 Az utolsó havi nettó, adózás utáni összes jövedelemmel mérve.

teljesítmény fontossága. A *szolidaritás* esetében csak a vélemények szintjén mutatható ki összefüggés az iskolai végzettséggel. Érdekes módon a szakmunkás és felsőfokú végzettséggel rendelkezők a leginkább szolidárisak. Az *öngondoskodás* területén az általános értékek esetében nincsenek egyértelműen homogén csoportok. A vélemények szintjén a legfeljebb általános iskolát végzettek markánsan elkülönülnek az összes többi csoporttól, mivel ők kevésbé öngondoskodóak. A cselekvési szándék esetében minden egyes iskolai kategória jól elkülönül a többitől. Külön kiemelendő, hogy a felsőfokú végzettségűek majdnem kétszer öngondoskodóbbak, mint a legfeljebb általános iskolát végzettek.

A gazdasági aktivitás szerint öt csoport kialakítása tűnt ésszerűnek. Alkalmazottak (olyan rendszeres munkatevékenységet végző emberek, akik vagy valamilyen vállalat alkalmazásában állnak, vagy önálló vállalkozók), aktív korú inaktívak (ilyenek például a szülési szabadságon lévők vagy a háztartási alkalmazottak), munkanélküliek, nyugdíjasok és tanulók. A tanulók a legkevésbé, a nyugdíjasok a leginkább *normakövetők*, míg az alkalmazottak, az aktív korú inaktívak és a munkanélküliek a két véglet között helyezkednek el. Ez utóbbi három csoport azonban nem különül el egymástól normakövetés tekintetében. Az *egyéni teljesítmény* területén a vélemények szintjén a tanulók emelhetők ki az alapján, hogy az összes többi csoportnál magasabbra értékelik az egyéni teljesítményt. A cselekvési szándék szintjén ugyanakkor már a tanulók és az alkalmazottak alkotnak együtt egy olyan csoportot, amely markánsan magasabbra értékeli az egyéni teljesítményt. Az általános értékek területén nem rajzolódott ki homogén csoportok. A *szolidaritás* tekintetében nem volt olyan csoport, amely számottevően különbözött volna a többitől sem az általános értékek, sem a vélemények, sem pedig a cselekvés szintjén. Az *öngondoskodás*nál a cselekvési szándék esetében lehetett kimutatni azt, hogy az alkalmazottak a többi csoporthoz viszonyítva öngondoskodóak.

Jövedelem szerint négy csoportot alakítottunk ki az adózás utáni havi nettó jövedelem alapján, mégpedig úgy, hogy sorba rendeztük az embereket a jövedelmük nagysága szerint, és a sorrendben a középső ember (medián) jövedelme (75 000 Ft) képezte a viszonyítási alapot. A jövedelmi csoportok annak alapján lettek meghatározva, hogy a megkérdezettek a „középső” emberhez viszonyítva hány-szoros jövedelemmel rendelkeztek. Ilyen módon a következő csoportokat definiáltuk: 50%-nál kevesebb, 50–80%, 80–120%, 120–200%, 200% felett. A *normakövetés* területén mind a három szinten vannak lineáris különbségek a csoportok között: a jövedelem növekedésével csökken a normakövetés. Az *egyéni teljesítmény* esetében szinte ugyanaz mondható el, mint a normakövetésnél, csak fordított előjellel. A jövedelem emelkedésével növekszik az egyéni teljesítmény fontossága. A normakövetés és egyéni teljesítmény esetében a medián jövedelem a vízvonal: efelett ugyanis a kevésbé normakövető és teljesítményelvű, alatta pedig a normakövető, de kevésbé teljesítménymotivált emberek találhatóak. A *szolidaritás* esetében az látszik, hogy a jövedelem növekedésével csökken a szolidaritás mértéke. A legmarkánsabban a vélemények szintjén különböznek a medián 50%-a alatt élők az összes többi csoporttól. *Öngondoskodás* esetében a jövedelem növekedésével növekszik az

öngondoskodás mértéke. A legélesebb különbségek a cselekvési szándék szintjén figyelhetőek meg. Ebben az esetben a két legalsó jövedelmi kategória alkot egy csoportot, ezen kívül azonban minden jövedelmi csoport statisztikai értelemben homogénnek tekinthető, és különbözik egymástól.⁷

A fókuszcsoportos beszélgetés során kitűnt, hogy a vidéken élőkre egyáltalán nem jellemző, hogy az államot tartanak felelősnek a normaszegő lakossági attitűd kialakulásáért, míg a budapesti csoportok szerint a normaszegés elsődleges okozója az állam. A vidéken élők egyúttal jobban tartanak a „lebukás” veszélyétől, mint a fővárosiak. Az egyes fókuszcsoportok nagyon eltérően vélekedtek az öngondoskodás kérdéséről. Az *inaktív*ak körében erősen él a gondoskodó állam képe – ez a *vállalkozók*ban megrendült ugyan, az állami támogatásokat azonban ők is elvárják. Az *alkalmazottak* esetében az állami szerepvállalás sem pozitív, sem negatív kontextusban nem került szóba. Náluk azonban feltételezhetően nem csak a korábbi csoportoktól eltérő munkaerő-piaci státusz differenciálhat ilyen mértékben, hanem a településtípus is, mivel mentalitásbeli különbség tapasztalható a vidéki és a fővárosi lakosok között. A *diplomás fiatalok* körében a rövid távú tervek vannak egyelőre napirenden. Céljaik között az alapfeltételek megteremtése dominál, amely során nem számítanak állami gondoskodásra.

Értéktípusok és társadalmi jellemzők

Az előző elemzési részekben az értékeket külön-külön vizsgáltuk. Az értékek ugyanakkor egymáshoz is kapcsolódnak, s így értéktípusokat alkotnak. Az Inglehart (1997) által alkalmazott értéktengelyek lényegében értelmezhetőek folytonos változókkal mért értéktípusokként. Az értékek csoportosításánál a cél a kevés számú, egymástól jól elkülönülő, jól értelmezhető értéktípus kialakítása volt. A csoportosítást egy olyan klaszterelemző eljárással végeztük el, amely egymástól – a felhasznált változók mentén – szignifikánsan különböző csoportokat alakít ki.⁸

Több tipológiát megvizsgálva végül egy négy csoportból álló struktúrát fogadtunk el. A négy csoportba két-két egymással ellentétes értéktípus tartozik (lásd *1. táblázat*). Az első csoportba egy olyan kétpólusú típust soroltunk, amelynek pozitív pólusán a normakövetés és a szolidaritás értékei találhatóak, a negatívon pedig az egyéni teljesítmény és az öngondoskodás. Ezt az értéktípust *alkalmazkodó* értékszerkezetnek neveztük, mivel a társadalmi normákhoz és a más emberekhez való igazodás pozitív irányú, és ezzel párhuzamosan az egyén

7 Ez az elemzés nem az értékek mérésének módszertanát tűzte ki célul, ezért nem került részletesebb megvizsgálásra az sem, hogy értéktérületenként mekkora a hasonlóság (korreláció) a különböző típusú kérdések felhasználásával kialakított indexek között. Általánosságban megállapítható, hogy értéktérületenként a három korrelációs együttható 0,2 és 0,4 között van. Az *egyéni teljesítmény* esetében a véleményindex és az általános értékindex között, illetve az *öngondoskodás* esetében a cselekvési szándék és a véleményindex között nincs szignifikáns kapcsolat.

8 A klaszterelemzés egy olyan dimenziócsökkentő eljárás, ahol a dimenziókat azok a változók (jelen esetben a 12 értékindex) képezik, amelyek mentén csoportosítani szeretnénk a megfigyeléseket. Az eljárás célja olyan csoportok (klaszterek) létrehozása, amelyekben a megfigyelések minden változó mentén közel vannak egymáshoz, és szignifikánsan különböznek az összes többi kialakított csoporttól. A csoportok elnevezése a klaszterek „tipikus”, középső egyede alapján lehetséges. Mielőtt csoportosítottunk volna a változókat, standardizáltuk azokat, hogy azonos szórású és átlagú változókkal dolgozhassunk. A csoportosításnál a változók közötti távolságot euklideszi távolságban mértük, és az SPSS programcsomag *Quick Cluster* programját használtuk.

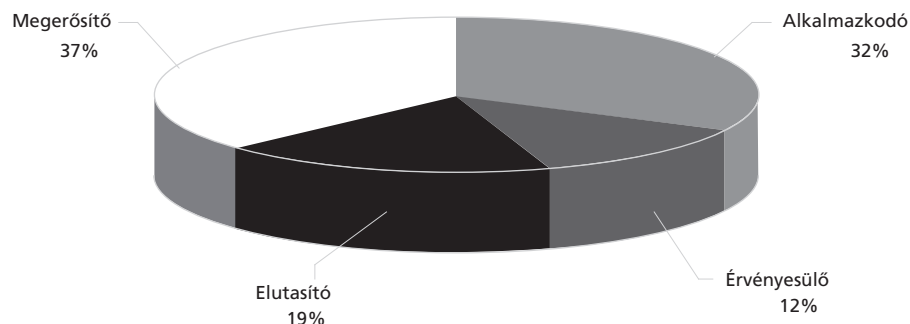
saját érdekeinek érvényesítése (teljesítmény, öngondoskodás) negatív előjelű. Az alkalmazkodó értéktípus ellentéte az *érvényesülő*, amely szintén kétpólusú, de pozitív oldalán az öngondoskodás és egyéni teljesítmény értékei, a negatívon pedig a normakövetés és szolidaritás értékei vannak. A harmadik és negyedik értékconstellációban közös, hogy egypólusúak. Az *elutasító* értéktípus az értékek nagy többségével átlag fölötti *negatív* kapcsolatban van, míg a *megerősítő* esetében átlag fölötti *pozitív* kapcsolatot találunk az értékek jelentős részével (2. ábra).

1. táblázat: A különböző értéktípusok középpontjának koordinátái

	Alkalmazkodó	Érvényesülő	Elutasító	Megerősítő
Normakövetés: általános érték	0,66	-1,15	0,22	-0,31
Normakövetés: vélemény	0,44	-1,44	-0,40	0,29
Normakövetés: cselekvés	0,44	-1,09	-0,84	0,42
Szolidaritás általános érték	0,67	-0,41	-0,51	-0,20
Szolidaritás: vélemény	0,50	-0,48	-0,87	0,16
Szolidaritás: cselekvés	0,40	-0,77	-1,10	0,45
Egyéni teljesítmény általános érték	-0,92	0,97	0,32	0,33
Egyéni teljesítmény: vélemény	0,04	0,08	-0,96	0,42
Teljesítmény: cselekvés	-0,50	0,30	-0,58	0,63
Öngondoskodás általános érték	-0,37	0,71	-0,23	0,21
Öngondoskodás: vélemény	-0,22	0,36	-0,64	0,39
Öngondoskodás: cselekvés	-0,47	0,22	-0,10	0,38

Mivel a klaszterképzés előtt minden elemi változót standardizáltunk (nulla várható érték, 1 szórással), a +/- 0,3 feletti középpontokat tartottuk jelentősen átlag (nulla) felettinek. Ezeket a cellákat szürkével jelöltük a táblázatban. A táblázatban dőlt betűtípussal jelöltük a normakövetés és szolidaritás értékterületekre vonatkozó indexeket.

2. ábra: Az értéktípusok megoszlása a mintában

N = 2059

Az egyes értékterületek nemcsak statisztikailag, hanem a megkérdezettek gondolkodásában is összekapcsolódtak. A *normakövetés* az *öngondoskodás* ér-

tékével alkotott ellentétpárt, míg az *egyéni teljesítmény* a *szolidaritás* ellenpólusaként jelent meg a fókuszcsoporthoz beszélgetések során. Mindez azt jelenti, hogy az emberek vagy betartanak különböző törvényeket (normakövetés), vagy megszegik azokat, és ezáltal önmagukról gondoskodnak, illetve vagy önmagukra koncentrálnak, és mintegy küzdenek a túlélésért (egyéni teljesítmény), vagy segítik a körülöttük lévő embereket (szolidaritás).

Az 2. táblázatban azt vizsgáltuk meg, hogy a négy értéktípus mely társadalmi csoportokban gyakoribb (a különböző társadalmi csoportok különböznek-e értéktípusok szerint). A különbségeket az értéktípusok mintabeli átlagához viszonyítottuk, és csak a (+/-) 5 százalékpontonál nagyobb eltérésekkel foglalkoztunk.

2. táblázat: Értéktípusok társadalmi jellemzők szerint

Értéktípusok	Össz.	Nemek szerint		Életkor szerint				Településtípus szerint		
		Férfi	Nő	18-25	26-40	41-55	56-	Bp.	Város	Község
Alkalmazkodó	32,5%	-	+	--	-	0	++	--	0	0
Érvényesülő	12,1%	0	0	+	0	0	-	+	0	0
Elutasító	18,6%	0	0	-	0	0	0	0	0	0
Megerősítő	36,8%	0	0	+	0	0	-	0	0	0
Értéktípusok	Össz.	Iskolai végzettség szerint				Jövedelem szerint				
		8 általános	Szakmunkás	Érett-ségi	Felső-fokú	<50%	50-80%	80-120%	120-200%	>200%
Alkalmazkodó	32,5%	++	0	-	-	++	++	0	--	---
Érvényesülő	12,1%	0	0	0	0	0	-	0	0	0
Elutasító	18,6%	0	0	0	-	0	0	0	0	-
Megerősítő	36,8%	--	0	+	+	-	-	0	+	+++
Értéktípusok	Össz.	Gazdasági aktivitás szerint								
		Alkalmazkodó	Aktív korú inaktív	Munkanélküli	Tanuló	Nyugdíjas				
Alkalmazkodó	32,5%	-	0	0	--	+++				
Érvényesülő	12,1%	0	-	0	++	-				
Elutasító	18,6%	0	0	0	-	0				
Megerősítő	36,8%	+	0	0	+	--				

A táblázatban oszlopszázalékok vannak ábrázolva.

(-/+) az adott értéktípus mintabeli átlagához képest legalább 5-10 százalékpontos eltérés;

(- /++) az adott értéktípus mintabeli átlagához képest legalább 10-15 százalékpontos eltérés;

(-- /+++) az adott értéktípus mintabeli átlagához képest 15 százalékpont feletti eltérés.

A 2. táblázat alapján megállapítható, hogy nemek szerint a négy értéktípus közül háromban nem találunk jelentős különbséget, azt viszont el lehet mondani, hogy a férfiakra kevésbé jellemző az *alkalmazkodó* értéktípus, mint a nőkre.

A vizsgált értékconstellációk életkor szerint a legfiatalabb és legidősebb korosztály esetében szinte teljesen ellentétesek egymással. A 18-25 éves korosztály

a kevésbé *alkalmazkodó* és inkább *érvényesülő* értéktípusba tartozik, ugyanakkor inkább *megerősítő*, semmint *elutasító* értékeket vall. Az 56 év feletti emberek általában jobban alkalmazkodók, mint érvényesülők, és kevésbé jellemző rájuk a megerősítő értéktípus.

A településtípus alapján a Budapesten élőket lehet az átlagtól eltérően jellemezni. A fővárosban élők ugyanis kevésbé az *alkalmazkodó*, és inkább az *érvényesülő* értékeket vallják.

Iskolai végzettség szempontjából az éles törés a legfeljebb 8 általánost végzettek és a legalább érettségivel rendelkezők között van. Érettségi felett az emberek kevésbé *alkalmazkodók*, míg átlag felett jellemző rájuk a *megerősítő* értéktípus. A legfeljebb 8 általánost végzettek ugyanakkor inkább *alkalmazkodó* értékekkel jellemezhetők, és kevésbé tartoznak a *megerősítő* értéktípusba.

Jövedelem szerint gyakorlatilag a medián jövedelem képezi a választóvonalat. A medián jövedelem alatt élők inkább *alkalmazkodó* és kevésbé *megerősítő*, míg medián jövedelem felett az emberek kevésbé *alkalmazkodó* és inkább *megerősítő* értékeket vallanak. Minél gazdagabb valaki, annál inkább jellemző rá a *megerősítő* értéktípus, és annál kevésbé valószínű, hogy az *alkalmazkodó* értéktípusba tartozik. Fontos észrevenni, hogy az iskolázottság és a jövedelem növekedése (mivel ez a két tényező erős kapcsolatban van egymással) ugyanolyan hatással van a vizsgált értékconstellációk gyakoriságára.

Gazdasági aktivitás szerint a tanulókra az *érvényesülő* és *megerősítő* értéktípus jellemző, és kevésbé vallják az *elutasító* és *alkalmazkodó* értékeket. A nyugdíjasokról elmondható, hogy nagyon *alkalmazkodóak*, és kevésbé jellemző rájuk a *megerősítő* értékegyüttállás, s valamennyire az *érvényesülő* értéktípus hiánya is észrevehető esetükben. Az alkalmazottak kevésbé jellemezhetők az *alkalmazkodó* értékekkel, ugyanakkor esetükben átlag feletti a *megerősítő* értékconstelláció elterjedtsége.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy bizonyos társadalmi csoportok különböznek egymástól értéktípusok szerint. Az adatbázis által biztosított lehetőségekhez alkalmazkodva megnéztük azt is, hogy a kialakított értéktípusok más jellemzőkre is hatással vannak-e. Az *alkalmazkodó* értéktípusba tartozás például szignifikánsan növeli az istentiszteletrre járás gyakoriságát. A jövőbe vetett bizalmat fokozza a *megerősítő* és *érvényesülő* értékconstelláció, és ez a hatás bizonyos társadalmi tényezők (jövedelem, iskolai végzettség) kontroll alatt tartása mellett is jelentős.

A keresztábra-elemzés különböző társadalmi csoportokban mutatta meg a négy értéktípus megoszlását. Fordított irányú logikát követel meg annak kimutatása, hogy az egyes értékcsoporthoz tartozást milyen társadalmi tényezők határozzák meg (az értéktípusok különböznek-e társadalmi jellemzők szerint). Ennek vizsgálatára multinomiális logit modellt használtunk, és a marginális hatásokat elemeztük. Marginális hatáson azt értjük, hogy az adott magyarító változó kategóriájában történt változás hány százalékponttal növeli a függő változó meghatározott kategóriájába tartozás esélyét (Bartus 2003, 2005), vagyis az egyes társadalmi jellemzők miképpen növelik annak esélyét, hogy a megkérdezett adott értéktípusba tartozik.

3. táblázat: Az értéktípusok magyarító modellje (multinomiális logit)

	Alkalmazkodó	Érvényesülő	Elutasító	Megerősítő
Férfi	-0,057*	0,002	0,03	0,026
Budapest	-0,088*	0,019	0,087*	-0,018
Város	0,012	-0,017	-0,004	0,009
18–25 év	-0,162**	0,144**	-0,061	0,079
26–40 év	-0,095*	0,063*	0,004	0,027
41–55 év	-0,038	0,026	-0,005	0,018
Szakmunkás	-0,053	-0,019	-0,019	0,091**
Érettségi	-0,077*	-0,024	-0,031	0,131**
Felsőfokú	-0,027	-0,003	-0,094**	0,123**
Med. jöv. 50–80%	-0,096	0,015	0,039	0,042
Med. jöv. 80–120%	-0,124*	0,064	-0,018	0,079
Med. jöv. 120–200%	-0,219**	0,114	0,025	0,08
Med. jöv. 200+	-0,33**	0,104	-0,032	0,258**
Aktív	-0,071*	0,009	-0,021	0,082
Inaktív	-0,196*	-0,034	0,018	0,212*
Munkanélküli	-0,128*	0,05	0,007	0,071
Tanuló	-0,044	0,133	-0,14*	0,05

Referenciakategóriák: nő, község, 56 év feletti, 8 általános, a medián jövedelem 50%-a alatt élő, nyugdíjas.

N = 1765, Log pseudo-likelihood = -2127,05; Prob chi² = 0; Pseudo R² = 0,0635.

Jelölés: (**) legalább 1%-os; (*) legalább 5%-os szinten szignifikáns együttható.

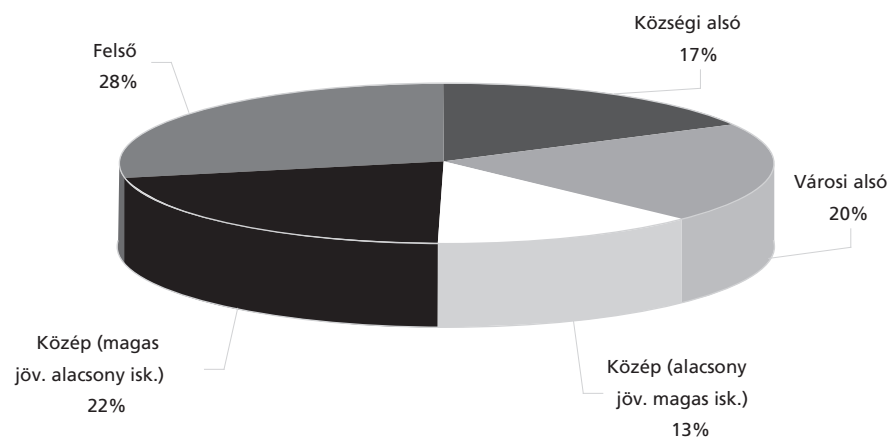
A regresszióelemzés eredményei alapján megállapítható, hogy az *alkalmazkodó* értéktípus esélyét növeli, ha valaki nő, illetve az életkor, valamint az, hogy a jövedelem emelkedésével csökken az ebbe a kategóriába tartozás esélye. Ceteris paribus a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozás befolyásolja a legerősebben az *alkalmazkodó* típus előfordulásának esélyét. A többi változó hatását kontroll alatt tartva, önmagában az, hogy valaki a medián jövedelem kétszeresével rendelkezik, 33 százalékponttal csökkenti az *alkalmazkodó* értékszerkezetbe tartozás esélyét azokhoz képest, akiknek a keresete kevesebb, mint a medián jövedelem fele. Az *érvényesülő* értéktípust befolyásoló tényezők közül elsősorban életkori hatásokat sikerült kimutatni. A többi változóra kontrollálva csupán az, ha valaki 18–25 év közötti, 14 százalékponttal növeli az *érvényesülő* értékconstelláció esélyét (amennyiben a referenciakategória az 56 év feletti csoportja). Minden egyéb hatást kontroll alatt tartva az *elutasító* értéktípus esélyét növeli a budapesti lakhely (ha a budapestieket a vidéken élőkhöz hasonlítjuk). A felsőfokú végzettség a 8 általános iskolai végzettséghez képest csökkenti az elutasító értékszerkezet esélyét. Önmagában az, ha valaki tanuló, 14 százalékponttal csökkenti annak az esélyét, hogy ebbe az értékcsoporthoz tartozik (ha a viszonyítási alapot a nyugdíjasok képezik). A *megerősítő* értékszerkezet elsősorban az iskolázottságra vezethető vissza. A legfeljebb 8 általánost végzettekhez képest minden iskolai végzettség megszerzése növeli a *megerősítő* értékconstelláció

valószínűségét. A humántőke-beruházáson kívül – várakozásaink szerint – a magas jövedelem is növeli ennek az értéktípusnak a valószínűségét. Meglepő, hogy a gazdasági inaktivitás is ceteris paribus növeli ennek a típusnak az esélyét.

Értéktípusok és társadalmi csoportok

Mint ahogyan az egyes értékek sem egymástól elszigetelve, hanem értéktípusokba rendeződve fordulnak elő, a társadalmi jellemzők is egymáshoz kapcsolódva – strukturálódva – jelentkeznek. Korábbi hasonló témájú kutatások (Kohn 1989: 12–3) a Hollingshead-féle indexet (Hollingshead és Redlich 1958) használták, amely az iskolázottság és foglalkozási kategóriák kombinációjából adódik, de természetesen más foglalkozásalapú csoportosítások is használhatóak lennének (Kohn és Schooler 1969: 660). Mivel ebben az értékkutatásban nem csak a munkaerőpiacon jelen lévőket vizsgáltuk, a foglalkozásalapú osztályozás helyett más megoldást kerestünk. A társadalmi csoportok létrehozásakor olyan csoportstruktúra kialakítására törekedtünk, amely alapján az értékek jól elkülönülnek. Az embereket jövedelmük és iskolázottságuk szerint csoportosítottuk. Azok, akik jövedelmük és iskolai végzettségük alapján is átlag alattiak voltak, az *alsó* csoportba kerültek. Itt a település szerinti differenciálás is szükségesnek látszott, így két alsó csoportot kaptunk: városi és községi alsó csoportok. A *felső* csoportba azok kerültek, akik jövedelmük és iskolázottságuk szerint is átlag felettek. Kaptunk két olyan csoportot, amelyekben nem felelt meg egymásnak az iskolázottság és a jövedelem, mivel a magas jövedelemhez alacsony iskolai végzettség társult, az alacsony jövedelem pedig magas iskolai végzettséggel kapcsolódott össze. A 3. ábrán a kialakított társadalmi csoportok mintabeli nagyságát ábrázoltuk.

3. ábra: A társadalmi csoportok megoszlása a mintában

N = 1758

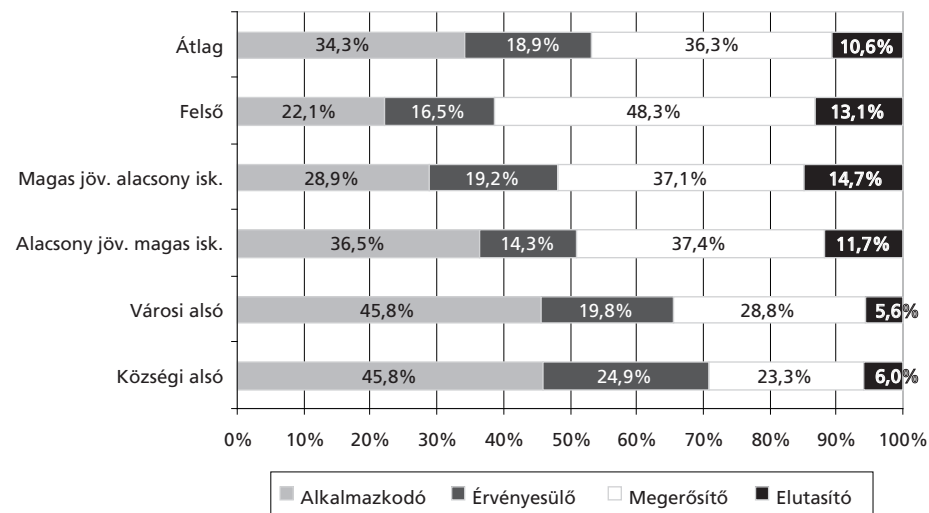
A társadalmi csoportok kialakítása után megvizsgáltuk, hogy azokra milyen értéktípusok jellemzőek (4. ábra, lásd következő oldal). A viszonyítás alapját ebben az esetben is az átlag képezte.⁹ A *felső* társadalmi csoportba tartozó magas iskolázottságú, magas jövedelmű emberekre az átlagosnál jobban jellemző a *megerősítő* értéktípus, ugyanakkor az *alkalmazkodó* értékkonstelláció elterjedtsége az átlagosnál alacsonyabb. A másik két értéktípus esetében lényegében átlagos értékeket figyeltünk meg (azok ugyanis viszonylag közel esnek az értéktípusok mintabeli átlagához). A *felső* társadalmi csoportban az átlaghoz képest felül vannak reprezentálva a budapesti lakosok, valamint a 26–40, illetve 41–55 évesek. Gazdasági aktivitás szerint 79%-uk alkalmazott, 20%-uk pedig nyugdíjas. Foglalkozásuk szerint többségében szellemi munkát végeznek. Az összes felső vezető több mint fele, az alsó és középvezetőknek pedig több mint 80%-a a *felső* társadalmi csoportba tartozik. A csoport tagjai között az átlaghoz képest a vállalkozók is felül vannak reprezentálva.

A két alsó társadalmi csoportban (*községi alsó*, *városi alsó*) közös az, hogy az *alkalmazkodó* értékszerkezet elterjedtsége átlag feletti, a *megerősítő* és az *elutasító* értéktípusok pedig az átlaghoz képest alulreprezentáltak. A csoportok között különbség az *érvényesülő* értékmintázat esetében van, az ugyanis az átlagosnál gyakoribb a községi alsó réteg esetében, míg a városi alsó csoportnál átlagosnak mondható. Gazdasági aktivitás szerint a két alsó társadalmi csoportba tartozik az összes aktív korú inaktív háromnegyede, az alkalmazottak ugyanakkor lényegesen alulreprezentáltak. A községi alsó csoportban az átlaghoz képest kétszer akkora az elterjedtsége a munkanélkülieknek, de a városi alsó réteg esetében is magasán átlag feletti ennek a csoportnak az aránya. Mindkét társadalmi csoportban az átlagosnál gyakoribb a nyugdíjasok előfordulása. Ha az *alsó* társadalmi csoportok foglalkozását vizsgáljuk, kiderül, hogy túlnyomó többségük betanított vagy segédmunkás. Az összes mezőgazdaságban dolgozó közel 60%-a a községi alsó rétegbe tartozik. A két társadalmi csoportban együttvéve egyetlen felső vezetőt sem találunk.

A *magas jövedelmű*, *alacsony iskolázottságúak* között átlag alatti az *alkalmazkodó* értéktípus elterjedtsége, ugyanakkor az *elutasító* értékek támogatottsága valamivel átlag feletti. Az ebbe a csoportba tartozók 65%-a férfi. Körükben jelentősen felül vannak reprezentálva az alkalmazottak, azon belül is a betanított vagy segédmunkások. Az *alacsony jövedelmű*, *de magas iskolázottságúak* között értékmintázat szempontjából figyelemre méltó az *érvényesülő* értékszerkezet alulreprezentáltsága. Ebben a társadalmi csoportban közel 80% a nők aránya. Életkor szerint felül vannak reprezentálva a 18 és 25 év közöttiek, míg az 56 év felettek száma átlag alattinak mondható. Az átlaghoz képest a munkanélküliek és a tanulók előfordulása gyakoribb a csoport tagjai között. A csoport tagjainak közel fele szellemi foglalkozású, és nem találunk közöttük olyat, aki a mezőgazdaságban dolgozik.

⁹ Az értéktípusok átlagai a 4. ábrán mások, mint a 2. ábrán. Ennek oka, hogy a két ábra esetében más volt a vonatkoztatási csoport. A 4. ábrán csak azok szerepelnek, akik érvényes jövedelemadattal rendelkeztek. A jövedelem esetében a nettó jövedelmet vettük figyelembe, amibe beleszámítottuk a munkahelyi nettó keresetet, a nyugdíjat, valamint a szociális segélyeket is.

4. ábra: Az értéktípusok elterjedtsége a társadalmi csoportokban

Vita

Tanulmányunkban az értékek definiálásakor az általános értékek mérésén túl az attitűdökre és a cselekvési szándékokra is érzékenyek voltunk. Korábbi kutatások az értékek méréséhez főként az általános értékeket (Schwartz 1992; Rokeach 1973) vagy attitűdöket (Inglehart 1997) vették figyelembe, az értékek konkrét cselekvések vagy cselekvési szándék felől történő visszabontása azonban nem került a tudományos vizsgálatok fókuszába. Eredményeink szerint a négy vizsgált értékterület méréséhez használt három különböző megközelítés ugyan befolyásolja az egyes értékterületek szintjét (leginkább elvi, legkevésbé gyakorlati szinten támogatja a magyar lakosság a vizsgált értékeket), a különböző módon mért értékterületek ugyanakkor társadalmi-demográfiai értelemben nagyon hasonló háttérrel rendelkeznek, illetve a többi értékterülethez képest nagyon hasonlóan strukturálódnak. Mindez azt jelenti, hogy bár vizsgálatunk során a négy értékterületet a korábbi kutatásokhoz képest nagyobb érzékenységgel mértük, az értékek mérése esetében nem indokolatlan az általunk használt három mérési szint közül csak egyre koncentrálni. Eredményeink ugyanakkor megerősítik egy olyan lehetséges kutatási irány szükségességét, amely az egy értékterület különböző mérési szintjei közötti egyezéseket és különbözőségeket vizsgálja. Adott értékterületre vonatkozóan ugyanis általános érték, vélemény és cselekvés között viszonylag gyenge összefüggést találtunk (4. táblázat). Ismereteink szerint egyébként az említett Bardi és Schwartz (2003) -kutatást leszámítva ez a kutatási irány elkerülte a tudományos érdeklődés figyelmét.

4. táblázat: Korrelációs együtthatók az egyes értékterületeket mérő különböző típusú kérdések között

	Általános érték × Vélemény	Általános érték × Cselekvés	Vélemény × Cselekvés
Normakövetés	0,263*	0,254*	0,376*
Egyéni teljesítmény	0,009	0,275*	0,197*
Szolidaritás	0,343*	0,270*	0,406*
Öngondoskodás	0,277*	0,010	0,125*

Az együttható 1%-os szignifikanciaszinten különbözik a nullától.

Kutatásunk során az értékeket nem önmagukban, hanem egymáshoz való viszonyuk szerint vizsgáltuk, és ez alapján beszélünk értékegyüttállásokról. A kapott négy értéktípus természetesen a vizsgált (adott) értékterületek következménye, és ebből a szempontból speciális. Az értékmintázatok robusztusságát azonban a fókuszcsoportos beszélgetések is alátámasztják. Mivel az *alkalmazkodó* értéktípus esetében bizonyos szempontból a normakövetés és az egyéni teljesítmény értékei állnak szemben egymással, valószínűleg a tradicionális/racionális értéktengely (Inglehart 1997) tradicionális pólusához áll közelebb ez az értéktípus, míg az *érvényesülő* értéktípus esetében a racionális pólus sejtethető. Feltételezésünket megerősíti, hogy általában az alsóbb társadalmi csoportokra jellemző az *alkalmazkodó* értéktípus, ugyanakkor meglepő, hogy az *érvényesülő* típus lényegében csupán a városi alsó rétegben tekinthető az átlagosnál gyakoribbnak. Nehéz ugyanakkor megtalálni a közvetlen kapcsolatot az Inglehart-féle modell önkifejezési értékei és az általunk talált értéktípusok között, illetve az általunk talált típusokat elhelyezni a tradicionális/racionális, illetve túlélés/önkifejezés tengelyek által határolt négyosztatú térben.

A társadalmi csoportok és értékek kapcsolatát elemző korábbi munkák közül eredményeink bizonyos mértékig Kohn és Schooler (1969), valamint Kohn (1989) eredményeit erősítik meg, aki a felsőbb társadalmi rétegekben inkább az önállóság, míg az alsóbb rétegekben az alkalmazkodás értékeinek átlag feletti elterjedtségét találta. Kohn egyébként az értékek és társadalmi csoportok kapcsolatát általánosnak, és a kelet-európai országokra is igaznak találta (Kohn és Slomczynski 1990). Eredményeink szerint a *megerősítő* értékconstelláció (amelyre minden vizsgált érték, így az öngondoskodás is, egyaránt jellemző) a felsőbb, míg az *alkalmazkodó* típus az alsóbb társadalmi csoportokra jellemző. Az *érvényesülő* típus ebből a szempontból is fejtörést okoz (ezt az értéktípust egyébként viszonylag nehezen tudtuk „szociológiailag” beazonosítani). Kohn felfogása szerint egyébként a társadalmi csoportok eltérő életkörülményeinek lenyomata az eltérő értékszerkezet. A magunk részéről ok-okozatiság kérdésében a jelen kutatáshoz felhasznált adatok típusa miatt nem tettünk állításokat. Fő szeretnénk azonban hívni a figyelmet arra, hogy az érték- vagy véleménypreferenciák (megfelelő elemzési technika használata mellett) éppúgy tarthatóak a társadalmi körülmények okának is, elég, ha Weber (1982) felvetésére gondolunk,

illetve a bevezetőben hivatkozott Tabellini (2005) -tanulmány is ezt a kutatási irányt támasztja alá.

Az általunk használt tipológia egyik hátránya, hogy a felhasznált csoportosító eljárás kizárólagosan sorolja be a megkérdezetteket a csoportokba. A valóságban azonban sokkal inkább elképzelhető, hogy az egyes értéktípusok érintkeznek egymással, így határaik nem homogének, hanem léteznek átfedések. Ilyen módon egy meghatározott típusba való tartozás sokkal inkább egy olyan valószínűséget jelent, amelynek értéke csak közelít az 1-hez. Akkor, ha azt feltételezzük, hogy az értéktípusok átfedhetik egymást, legalább két kérdést kell megválaszolni. Az egyik, hogy mennyire élesek az egyes típusok határai, a másik pedig, hogy mely csoportok tekinthetők szomszédosnak. A problémát megoldani ugyan a választott módszertan miatt nem lehet, ki lehet azonban dolgozni egy olyan szimulációs módszert, melynek során újra és újra létrehozunk a 4 típusos klasztermegoldást, majd megnézzük, hogy a kialakult új csoportok mennyire fedik le a régebbi típusokat.

Mivel a választott csoportosítási eljárás a csoportok iniciális kezdőpontjával mindig az adatbázis első k darab elemét választja ki, az adatbázis átrendezésével szükségszerűen új csoportstruktúra alakul ki. Létrehoztunk tehát 60 darab nulla várható értékű, egységnyi szórású normál eloszlású véletlen számot. Az adatbázist az első generált szám alapján sorba rendeztük, elvégeztük a klaszterképzést, majd ennek eredményét keresztbe raktuk az elfogadott 4 típusos megoldással. Ezek után visszarendeztük az eredeti sorrendet az adatbázisban, majd a második véletlen szám alapján szintén elvégeztük az előbbi lépéseket – és ezt elvégeztük összesen hatvanszor. Végül kaptunk 60 darab keresztábrát, amelyekben a „helyesen besoroltak” arányát a főátló mutatja, a többi cella pedig azt jelzi, hogy két adott értéktípus hány százalékban fedli le egymást.

Az 5. táblázatban minden cella ennek a 60 darab ugyanilyen szerkezetű (sorszázalékokat tartalmazó) keresztábrának az adott cellákra vonatkozó átlagértékeit tartalmazza. A táblázat szürkére satírozott főátlójából látható, hogy a típusok robusztusak: átlagosan legalább 70%-ban ugyanazokat az eseteket tartalmazza a 60 darab tipológia. A táblázat utolsó sorából az is látható, hogy az új értéktípusok társadalmi aránya is állandónak tekinthető, hiszen az eredeti értéktípusok nagyságrendileg ugyanilyen arányt mutattak a népességben. Végül megállapítható, hogy a vizsgált értéktípusok viszonylag homogének. A négy értéktípus összesen 12 különböző módon kerülhetne szomszédságba egymással, mégis gyakorlatilag öt érintkezés létezik (ha az 5%-nál nagyobb érintkezéseket vesszük csak figyelembe), de fontos megjegyezni, hogy az öt „szomszédsági” helyzetből kettő-kettő „kölcönös” (ez nem magától értetődő). Az *elutasító-érvényesülő*, illetve *megerősítő-érvényesülő* típusok között kölcsönös az átfedés, valamint az *alkalmazkodó* értéktípus és az *elutasító* értéktípus közötti kapcsolat számottevő (ez az összefüggés azonban fordítva nem jelentős). A kapott négy értéktípusra vonatkozó további pozitív visszajelzés, hogy a két ellentétes értékmintázat (*alkalmazkodó-érvényesülő*; *megerősítő-elutasító*) gyakorlatilag nem érintkezik egymással (5%-nál kevesebb az átfedés).

5. táblázat: A négy értéktípus egymással való érintkezése (sorszázalékok)

Eredeti tipológia	Új tipológia			
	Alkalmazkodó	Elutasító	Érvényesülő	Megerősítő
Alkalmazkodó	80,5%	19,1%**	3,9%	2,6%
Elutasító	3,8%	69,9%	25,2%***	0,9%
Érvényesülő	1,3%	10,3%*	73,2%	19,1%**
Megerősítő	4,6%	4,0%	18,2%**	89,7%
Összesen	28,4%	19,6%	15,8%	36,1%

A táblázat celláiban 60 darab ugyanilyen szerkezetű keresztábra adott celláinak átlaga található. Jelölés: (*) legalább 10%-os érintkezés; (**) legalább 15%-os érintkezés; (***) legalább 20%-os érintkezés.

Dolgozatunk végén az általunk alkalmazott kutatási módszertanból és kutatási eredményekből a további értékvizsgálatok szempontjából – véleményünk és legjobb tudásunk szerint – két lehetséges, eddig elhanyagolt kutatási irány körvonalazódik. (1) A későbbi értékvizsgálatoknak nagyobb hangsúlyt kellene fordítaniuk az általános értékek, vélemények és cselekvés közötti diszkrpanciák okainak felderítésére. Itt elsősorban az értékek és a cselekvés közötti egyezések és különbségek részletes vizsgálata volna érdemes, illetve az *értékellentétes* vagy *értékmegegyező* cselekvés okainak feltárása. (2) Érdemesnek tartjuk az értékeket nem önmagukban vizsgálni, hanem az egymáshoz való kapcsolatukat, strukturálódásukat elemezni, és a tipikus értékmintázatokat vizsgálni. Ezt a kutatási irányt választva a fő kihívást egy olyan – elemzésünkkel részben indukált – módszertan kidolgozásában látjuk, amelyben a bizonyos értéktípusokba való tartozás nem kizárólagos, hanem valószínűségi alapú. Fontosnak tartjuk továbbá a nem egyértelmű (*kevert*) értéktípusok társadalmi háttérét elemezni. Az értéktípológiák társadalmi csoportok szerint vett „tisztaságára” vonatkozóan eredményeink alapján egyedül a foglalkozás alapján lehetett szignifikáns eltéréseket kimutatni. Míg a mezőgazdasági dolgozóknál a *heterogenitási mutató*¹⁰ 21%, a felső vezetőknél ugyanez az arány 3%. Más társadalmi csoportok szerint (nem, életkor, településtípus, iskolai végzettség, jövedelem, gazdasági aktivitás) 5%-os szignifikanciaszint mellett nem lehetett szignifikáns eltéréseket kimutatni. Ezeket az eredményeket azonban mindenképpen csak tájékoztató jellegűeknek szabad tartanunk. A jelen kutatáshoz felhasznált minta bizonyos társadalmi csoportok esetében (például a foglalkozás szerinti bontás) viszonylag alacsony elemszámokat jelent, és általában a kis elemszámú csoportokban különbözik erősen a vizsgált heterogenitási mutató a mintában tapasztalt szinttől.

¹⁰ Adatbázisunkban minden egyénre megvizsgáltuk, hogy az ő esetében mekkora a valószínűsége annak, hogy a szimulációs eljárás során vizsgált tipológiákból az eredetivel megegyező típusba sorolódik. Ha ezt a valószínűséget társadalmi csoportok szerint aggregáljuk, kivonjuk 1-ből és százalékos formában fejezzük ki, akkor egy olyan heterogenitási mutatót kapunk, amely megmutatja, hogy a vizsgált társadalmi csoportba tartozók esetében átlagosan hány százalék a valószínűsége a kevert értékrendnek.

Összefoglalás

Bizonyára kevesen vitatják, hogy jó élni egy olyan társadalomban, amelyben összhangban van egymással az egyéni szabadság és a tág értelemben vett mások véleményének tiszteletben tartása. Egy olyan társadalomban, amelyben érték az egyéni teljesítmény, és nincsen nagyfokú függés az államtól (öngondoskodás), s ahol a társadalom tagjai nem csak a társadalmi normákat és szabályokat tartják tiszteletben, hanem szolidárisak a közvetlen környezetükben élőkkel is. Eredményeink ebből a szempontból egyszerre biztatnak és keserítenek el. Biztatnak, mert a magyar társadalom több mint egyharmadában kimutatható ennek a négy értéknek az együttes támogatása (*megeősítő* értéktípus), és a felső társadalmi rétegben (magas iskolázottság és jövedelem) valószínűbb ez az értékkombináció. Az eredmények ugyanakkor lehangolnak, hiszen a társadalom körülbelül felében (44%) nem fér meg egymás mellett ez a négy érték, sőt ellentétek fedezhetők fel közöttük (*alkalmazkodó* és *érvényesülő* értéktípus), és a társadalom körülbelül egyötöde mind a négy értéket elutasítja. Érdekes módon ez az *elutasító* értéktípus a magas jövedelmű és alacsony iskolázottságúak csoportjában jellemzőbb.

ABSTRACT: This paper analyses the distribution of human values such as obeying norms, achievement, solidarity and self-sufficiency. We observed the typical pattern emerging from the four measured values and investigated the distribution of these value types within social classes. In our analysis we are also dealing with the crucial problems of value research like measuring values and constructing value types.

KEY words: human values, value-types

Irodalom

- Ágoston L. és Koltai J. (2009): Értékek és gazdasági versenyképesség. Demos Magyarország. http://www.ertekkutatas.hu/Media/ertek_elemzes_final.pdf. Letöltve: 2010. 04. 13.
- Banfield, E. (1958): *The Moral Basis of a Backward Society*. Chicago: The Free Press.
- Bardi, A. és Schwartz, Shalom H. (2003): Values and Behavior: Strength and Structure of Relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(10): 1207–1220.
- Bartus T. (2003): Logisztikus regressziós eredmények értelmezése. *Statistikai Szemle*, 81(4): 328–347.
- Bartus, T. (2005): Estimation of marginal effects using margeff. *The Stata Journal*, 5(3): 309–329.
- Bóhm G. (2008): Gazdasági erkölcs a hétköznapiakban. In: Füstös L., Guba L. és Szalma I.: *Társadalmi Regiszter 2008/1*, 117–151. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Füstös L. és Szokolczai Á. (1999): Kontinuitás és diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1977–1998). *Szociológiai Szemle*, (9): 3.
- Inglehart, R. (1997): *Modernization and Postmodernization – Cultural and Political Change in 43 Societies*. New Jersey: Princeton University Press.

- Inglehart, R. és Baker, Wayne E. (2000): Modernisation, Cultural Change and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(2): 19–51. <http://my.fit.edu/~gabrenya/cultural/readings/Inglehart-Baker-2000.pdf> (letöltés dátuma: 2006. április 23.).
- Haller, M. (2002): Theory and Method in the Comparative Study of Values–Critique and Alternative to Inglehart. *European Sociological Review*, 18(2): 139–158.
- Hankiss E., Manchin R., Füstös L. és Szokolczai Á. (1982): *Kényszerpályán? A magyar társadalom értékrendszerének alakulása 1930 és 1980 között*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet.
- Hollingshead, A. B. és Redlich, F. C. (1958): *Social class and mental illness: A community study*. New York: Wiley.
- Keller T. (2009a): *Magyarország helye a világ értéktérképén*. Elemzés a World Value Survey kutatás 5. hulláma alapján. Budapest: Tárki. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_wvs_keller.pdf (letöltve: 2009. november 8.).
- Keller T. (2009b): A gazdasági erkölcsösséget szabályozó társadalmi normákról – normakövetés és normaszegés. In: Tóth I. Gy. (szerk.): *TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés 2009*, 155–166. Budapest: TÁRKI. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_keller.pdf (Letöltve 2009. november 8.)
- Kohn, M. L. és Schooler C. (1969): Class, Occupation, and Orientation. *American Sociological Review*, 34(5): 659–678.
- Kohn, M. L. (1989): *Class and conformity. A study in values*. Chicago: Univ. of Chicago Press (Midway reprints).
- Kohn, M. L. és Slomczynski, K. M. (1990): *Social Structure and Self-Direction. A Comparative Analysis of the United States and Poland*. Oxford: Basil Blackwell.
- Neumann-Bódi E., Hofmeister-Tóth Á. és Kopp M. (2008): Kulturális értékek vizsgálata a magyar társadalomban Hofstede kulturális dimenziói alapján. In: Kopp M. (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008*, 365–372. Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Phelps, E. S. (2006): *Economic Culture and Economic Performance: What Light Is Shed on the Continent's Problem?* CCS Working Paper No. 17, Center on Capitalism and Society, Columbia University, New York, July. http://capitalism.columbia.edu/files/ccs/CCSWP17_Phelps.pdf (Letöltve: 2010. február 20.)
- Róbert P. (1996): Fogcsikorgatva, a megkeseredett rendszerváltás. *Századvég*, Új Folyam, (2): 59–86.
- Rohan, M. J. (2000): A Rose by Any Name? The Values Construct. *Personality and Social Psychology Review*, 4(3): 255–277.
- Rokeach, M. (1969): The Role Of Values In Public Opinion Research. *Public Opinion Quarterly*, 32(4): 547–559.
- Rokeach, M. (1973): *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Schwartz, S. H. (1992): Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In: Zanna, M. (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol. 25, New York: Academic Press. [Magyarul: Schwartz, S. H. (2003): Univerzálisok az értékek tartalmában és struktúrájában. Elméleti előrelépések és empirikus próbák húsz országban.

- In: Váriné Szilágyi I. (szerk.): *Értékek az életben és a retorikában*, 105–154. Budapest: Akadémiai Kiadó.]
- Schwartz, S. H. (2001): *A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations*. http://naticent02.uuhost.uk.uu.net/questionnaire/que_development.htm, 7. fejezet. (Letöltve: 2007. január 9.)
- Schwartz, S. H. (2005): *Basic Human Values: Theory, Methods and Application*. <http://dpms.csd.auth.gr/emplak/Schwartzpaper.pdf> (Letöltve: 2007. január 18.)
- Szabados T. (2002): Társadalmi indikátorok, társadalmi terek. In: Füstös L. és Guba L. (szerk.): *Európai Társadalmi Regiszter 2002*, 63–189. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Tabellini, G. (2005): Culture and Institutions: Economic development in the regions of Europe. CESinfo Working Paper, No: 1492. www.wcfia.harvard.edu/sites/default/files/Tabellini2005.pdf
- Tóth I. Gy. (2009): *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében*. Budapest: Tárki. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_elemzeszaro_toth.pdf (Letöltve 2009. november 8.)
- Varga K. (1974): *Teljesítménymotiváció és a kutatói-fejlesztő munka hatékonysága*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Varga K. (2003): *Értékek fénykörében – 40 év értékutatás és jelen országos vizsgálat*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Weber, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Melléklet

Általános értékek

Mennyire hasonlít Önre az az ember, akinek fontos, hogy...

Normakövetés								
	egyáltalán nem hasonlít	nem hasonlít	inkább nem hasonlít	inkább hasonlít	hasonlít	teljesen hasonlít	nem tudja	N
...mindig betartsa a szabályokat	0,48%	2,44%	4,48%	18,15%	44,37%	29,84%	0,23%	2060
...mindig megfelelően viselkedjen	0,69%	1,87%	4,64%	19,13%	43,03%	30,40%	0,25%	2060
...szerény és visszafogott legyen	0,95%	3,29%	7,82%	23,85%	37,78%	25,97%	0,34%	2058
...fontosak a hagyományok	2,29%	4,31%	9,90%	23,37%	34,77%	25,02%	0,34%	2058

Egyéni teljesítmény								
	egyáltalán nem hasonlít	nem hasonlít	inkább nem hasonlít	inkább hasonlít	hasonlít	teljesen hasonlít	nem tudja	N
...megmutassa képességeit	2,33%	5,38%	13,44%	29,96%	35,02%	13,58%	0,29%	2060
...sikeres legyen	3,43%	7,21%	21,90%	30,76%	26,80%	9,47%	0,43%	2060
...gazdag legyen	8,71%	16,66%	31,14%	24,57%	12,75%	5,77%	0,41%	2059
...mások tiszteljék	5,14%	8,39%	20,63%	31,30%	24,66%	9,28%	0,60%	2057

Szolidaritás								
	egyáltalán nem hasonlít	nem hasonlít	inkább nem hasonlít	inkább hasonlít	hasonlít	teljesen hasonlít	nem tudja	N
...segítsen a körülötte élő embereknek	0,42%	1,40%	4,93%	25,09%	44,10%	23,83%	0,24%	2060
...barátai számíthassanak rá	0,13%	0,48%	1,99%	18,42%	43,06%	35,81%	0,12%	2060
...minden ember egyenlő bánásmódban részesüljön	0,47%	2,09%	6,86%	23,81%	38,31%	27,70%	0,75%	2060
...meghallgassa azokat, akik más milyenek, mint ő	0,26%	2,64%	7,48%	28,88%	40,15%	20,18%	0,40%	2059

Öngondoskodás								
	egyáltalán nem hasonlít	nem hasonlít	inkább nem hasonlít	inkább hasonlít	hasonlít	teljesen hasonlít	nem tudja	N
...saját maga döntson arról, amit csinál	0,74%	1,56%	5,01%	23,31%	38,35%	30,83%	0,19%	2060
...saját maga intézhesse dolgait	0,22%	1,08%	4,16%	19,59%	38,04%	36,68%	0,23%	2058

Vélemények

Milyen mértékben tartja elfogadhatónak, (ha valaki)...

Normakövetés								
	teljesen elfogadhatatlan	elfogadhatatlan	inkább elfogadhatatlan	inkább elfogadható	elfogadható	teljesen elfogadható	nem tudja	N
...jegy vagy bérlet nélkül utazik a villamoson	32,66%	33,55%	18,92%	8,33%	4,52%	1,73%	0,29%	2058
...valótlan adatokat közöl jövedelmi helyzetéről	40,76%	35,53%	14,65%	5,10%	2,55%	1,10%	0,32%	2060
...úgy megy el rokkantnyugdíjba, hogy még képes lenne dolgozni	33,70%	33,02%	19,31%	8,01%	3,16%	1,58%	1,22%	2059
...valótlan adatokat közöl az általa képviselt cégről	47,75%	31,27%	13,23%	3,47%	2,20%	1,01%	1,06%	2060

Egyéni teljesítmény								
	teljesen elfogadhatatlan	elfogadhatatlan	inkább elfogadhatatlan	inkább elfogadható	elfogadható	teljesen elfogadható	nem tudja	N
...addig tanul, ameddig csak lehet	0,37%	0,41%	2,36%	15,32%	34,93%	46,22%	0,39%	2060
...törekszik a megbecsülésre	0,15%	0,78%	2,89%	22,01%	45,27%	28,54%	0,36%	2058
...megvalósítja önmagát	0,27%	0,52%	2,20%	19,25%	43,50%	33,73%	0,53%	2060

Szolidaritás								
	teljesen elfogadhatatlan	elfogadhatatlan	inkább elfogadhatatlan	inkább elfogadható	elfogadható	teljesen elfogadható	nem tudja	N
...mások kárán ér el sikereket	47,89%	31,07%	12,23%	2,94%	4,33%	1,44%	0,09%	2060
(úgy gondolja, hogy) ...az állam támogatása a hátrányos társadalmi csoportokat	1,66%	3,93%	8,58%	30,87%	36,70%	17,64%	0,62%	2056
...áldozatot hoz barátaiért	0,65%	0,91%	1,72%	17,20%	47,49%	31,64%	0,39%	5057
...rendszeresen támogatja a rászorulókat	0,69%	1,01%	3,31%	23,48%	46,80%	24,36%	0,34%	2059

Öngondoskodás								
	teljesen elfogadhatatlan	elfogadhatatlan	inkább elfogadhatatlan	inkább elfogadható	elfogadható	teljesen elfogadható	nem tudja	Összesen
...az ember maga felelős sorsa alakulásáért	0,59%	1,23%	4,95%	23,86%	40,52%	28,59%	0,26%	2058
...önállóan cselekszik, hogy elérjen valamit	0,06%	0,40%	3,29%	21,03%	44,94%	29,79%	0,48%	2057
...kockázatokat vállal a siker érdekében	0,32%	1,48%	4,46%	26,06%	41,08%	26,21%	0,39%	2058

Cselekvési szándék

Különböző emberek általában hasonló helyzetekben sem cselekszenek ugyanúgy. Kérem, mondja meg, hogy a felsorolt helyzetekben Ön miként cselekedne. Az 1-es azt jelenti, hogy ugyanúgy cselekedne, mint az A jelű személy, a 10-es, hogy ugyanúgy cselekedne, mint a B jelű személy. A többi fokozattal azt tudja érzékeltetni, hogy az Ön cselekvése a kettő között lenne, de valamelyikhez közelebb állna.

	Normakövetés										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	N
Az adózási jogszabályokat mindig, minden körülmények között betartja.	58,27%	9,92%	8,99%	6,92%	8,99%	3,29%	1,38%	1,06%	0,68%	0,49%	2010
A szóban kötött megállapodásokat is maximálisan betartja.	53,72%	14,32%	11,13%	6,96%	6,34%	2,85%	1,79%	0,92%	0,51%	1,46%	2055
A közüzemi számlákat és tartozásokat mindig befizeti.	58,03%	12,51%	9,05%	6,78%	7,92%	2,00%	1,63%	1,06%	0,51%	0,52%	2041
A teljes jövedelme után befizeti a jogszabályokban előírt adókat.	54,58%	10,85%	8,68%	7,41%	9,82%	3,65%	1,97%	0,85%	0,53%	1,65%	1971

	Egyéni teljesítmény					
	1	2	3	4	5	N
Arra törekszik, hogy elégedett legyen a saját teljesítményével.	31,39%	16,92%	17,96%	12,22%	4,09%	2054
Nem fél a nehéz feladatoktól.	22,38%	11,72%	13,19%	10,83%	13,94%	2050
Drága és értékes dolgokkal hívja fel magára a figyelmet.	1,11%	2,19%	2,17%	4,56%	8,75%	2051

Szolidaritás											N	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
Mindig segít a barátainak.	36,82%	22,23%	17,24%	10,27%	10,03%	1,40%	1,09%	0,64%	0,19%	0,08%	Sosem segít a barátainak, még akkor sem, ha épp ráérne.	2054
Sosem ártana másoknak, még akkor sem, ha hátrány éri.	42,23%	17,43%	14,16%	10,48%	9,70%	2,87%	1,33%	1,21%	0,22%	0,38%	Ha anyagilag vagy erkölcsileg előnyhöz juthat, nem törődik a másik emberrel.	2044

Öngondoskodás											N	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
A nyugdíjas éveire valamilyen formában előre takarékoskodik.	20,41%	7,62%	10,82%	8,11%	14,99%	6,83%	4,00%	4,55%	3,12%	19,55%	Nem takarékoskodik sehol sem nyugdíjas korára.	1999
Ha nagyobb pénzüsszeghez jut, befekteti.	9,35%	4,92%	9,90%	8,16%	14,26%	13,53%	7,24%	9,40%	5,53%	17,70%	Ha nagyobb pénzüsszeghez jut, fogyasztásra fordítja.	2011
Megtakarításait részvényekbe fekteti.	3,58%	3,52%	4,28%	4,35%	9,29%	14,28%	9,41%	9,71%	8,08%	33,51%	Megtakarításait nem fekteti részvényekbe.	1972
Tagja valamelyik egészségpénztárnak.	15,53%	4,82%	5,31%	6,23%	10,60%	8,94%	4,00%	5,08%	4,72%	34,76%	Nem lép be egyik egészségpénztárba sem.	1976